

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 39 (2018)

Δελτίον ΧΑΕ 39 (2018), Περίοδος Δ'. Αφιέρωμα στη μνήμη Χαράλαμπου Μπούρα

Αχειροποίητος Θεσσαλονίκης: Μια επανεξέταση των αφιερωματικών επιγραφών στα ψηφιδωτά του τριβήλου

Κωνσταντίνος Θ. ΡΑΠΤΗΣ (Konstantinos Th. RAPTIS)

doi: [10.12681/dchae.18563](https://doi.org/10.12681/dchae.18563)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΡΑΠΤΗΣ (Konstantinos Th. RAPTIS) Κ. Θ. (2018). Αχειροποίητος Θεσσαλονίκης: Μια επανεξέταση των αφιερωματικών επιγραφών στα ψηφιδωτά του τριβήλου. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 39, 281-296. <https://doi.org/10.12681/dchae.18563>

Κωνσταντίνος Θ. Ράπτης

ΑΧΕΙΡΟΠΟΙΗΤΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ: ΜΙΑ ΕΠΑΝΕΞΕΤΑΣΗ ΤΩΝ ΑΦΙΕΡΩΜΑΤΙΚΩΝ ΕΠΙΓΡΑΦΩΝ ΣΤΑ ΨΗΦΙΔΩΤΑ ΤΟΥ ΤΡΙΒΗΛΟΥ

Υπό το πρίσμα της πρόσφατης αναθεώρησης της αρχιτεκτονικής της Αχειροποιήτου στη Θεσσαλονίκη και την αναχρονολόγηση της ίδρυσής της περί το έτος 500, την περίοδο βασιλείας του Αναστασίου Α' (491-518), επανεξετάζονται οι αφιερωματικές επιγραφές των ψηφιδωτών που κοσμούν τα εσωράχια των τόξων του τριβήλου, και επιχειρείται η ταυτίση τόσο των ονομαζόμενων όσο και των αποσιωπημένων δωρητών, εντάσσοντας την χορηγία για την κατασκευή τους στο κοινωνικοπολιτικό, κοσμικό και εκκλησιαστικό πλαίσιο της περιόδου.

In the light of a recent reconsideration of the architecture of the Acheiropoietos basilica in Thessaloniki, and the re-dating of its erection at ca. 500, during the reign of Anastasius I (491-518), this paper re-examines the dedicatory inscriptions of the wall-mosaics that adorn the intrados of its tribelon, and attempts to identify both the named and the un-named donors of the mural decoration of the basilica, placing their sponsorship in the socio-political, both secular and ecclesiastical, context of the period.

Λέξεις κλειδιά

Πρωτοβυζαντινή περίοδος, εντοίχια ψηφιδωτά, αφιερωματικές επιγραφές, ναός της Αχειροποιήτου, Θεσσαλονίκη.

Keywords

Early Byzantine period; wall mosaics; dedicatory inscriptions; Acheiropoietos basilica, Thessaloniki.

Από τους ναούς που ιδρύθηκαν στη Θεσσαλονίκη κατά την ύστερη αρχαιότητα, η Αχειροποιήτος¹ αποτελεί το πλέον αντιπροσωπευτικό δείγμα του αρχιτεκτονικού τύπου της πρωτοβυζαντινής ξυλόστεγης

βασιλικής². Στη μορφή που διατηρήθηκε έως σήμερα, αποτελεί τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική του καλούμενου ελληνιστικού τύπου με νόρθηκα και υπερώα, συγκεντρώνοντας τα κύρια χαρακτηριστικά των βασιλικών των αιγαιακών, κυρίως, περιοχών της επαρχότητας του Ιλλυρικού³, διοικητική και εκκλησιαστική

* Δρ Αρχαιολόγος-βυζαντινολόγος, Εφορεία Αρχαιοτήτων Πόλης Θεσσαλονίκης, raptis.constantinos@gmail.com

¹ Για μια σύντομη παρουσίαση των παλαιότερων απόψεων για την αρχιτεκτονική, τον διάκοσμο και την ιστορία του μνημείου, βλ. Χ. Παπακυριακού, «Αχειροποιήτος», *Αποτυπώματα. Η βυζαντινή Θεσσαλονίκη σε φωτογραφίες και σχέδια της Βρετανικής Σχολής Αθηνών. 1888-1910 / Impressions. Byzantine Thessalonike through the photographs and drawings of the British School at Athens (1888-1910)* (κατάλογος έκθεσης), επιμ. Α. Μέντζος, Θεσσαλονίκη 2012, 64-81. Λεπτομερή ανάλυση της αρχιτεκτονικής και του γλυπτού διακόσμου της βασιλικής, βλ. Κ. Θ. Ράπτης, *Αχειροποιήτος Θεσσαλονίκης. Αρχιτεκτονική και γλυπτός διάκοσμος* (διδασκαρική διατριβή), I-III, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2016 (<https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/38464>). Μια σύνοψη των συμπερασμάτων

του γράφοντα για την αρχιτεκτονική και την οικοδομική ιστορία της Αχειροποιήτου παρουσιάστηκε στο «306 Ετήσιο Συμπόσιο για το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και στη Θράκη»: Κ. Θ. Ράπτης, «Αχειροποιήτος Θεσσαλονίκης: νέα στοιχεία για την αρχιτεκτονική και την οικοδομική ιστορία της πρωτοβυζαντινής βασιλικής», *AEMΘ* 30 (2017) (υπό έκδοση) και στο 37ο Συμπόσιο ΧΑΕ (Αθήνα 2017): Κ. Θ. Ράπτης, «Αχειροποιήτος Θεσσαλονίκης: επανεξετάζοντας την αρχιτεκτονική και την οικοδομική ιστορία της πρωτοβυζαντινής βασιλικής», 112-114.

² Για διεξοδική εξέταση του αρχιτεκτονικού τύπου, βλ. Α. Ορλάνδος, *Ἡ ξυλόστεγος παλαιοχριστιανική βασιλική τῆς Μεσογειακῆς λεκάνης*, Α'-Β', Αθήνα 1952-1954.

³ R. Krautheimer, *Παλαιοχριστιανική και βυζαντινή αρχιτεκτονική*, μτφρ. Φ. Μαλλούγου-Τουφάνο, Αθήνα 1991, 129-132. Χ.

Εικ. 1. Θεσσαλονίκη, Αχειροποίητος. Το κεντρικό κλίτος, άποψη προς τα ανατολικά.

έδρα της οποίας υπήρξε κατά την περίοδο ανέγερσης της βασιλικής η Θεσσαλονίκη.

Παρά τις όποιες επί μέρους μορφολογικές διαφοροποιήσεις, ο ναός θεωρείτο ότι είχε διατηρηθεί τυπολογικά αναλλοίωτος. Όπως προκύπτει, ωστόσο, από την τεκμηρίωση των μορφολογικών και δομικών χαρακτηριστικών της τοιχοποιίας της, η Αχειροποίητος ανεγέρθηκε πιθανότατα χωρίς υπερώα, κατά τα πρότυπα των χριστιανικών βασιλικών της Δύσης, την τελευταία δεκαετία του 5ου ή την πρώτη δεκαετία του 6ου αιώνα (περ. 500), αποτελώντας πιθανώς το πρώτο έργο ενός εκτεταμένου αρχιτεκτονικού προγράμματος του Αναστασίου Α΄ στη Θεσσαλονίκη⁴. Το κεντρικό

διαμέρισμα του νάρθηκα και το κεντρικό κλίτος του ναού κοσμήθηκαν εξαρχής με εντοιχία ψηφιδωτά, από τα οποία διατηρούνται σήμερα μόνο οι συμβολικού χαρακτήρα διακοσμητικές συνθέσεις που κοσμούν τα εσωράχια των κιονοστοιχιών του κεντρικού κλίτους (Εικ. 1), του τριβήλου της βασιλείου πύλης (Εικ. 2, 3) και των εγκαρσίων τόξων του νάρθηκα⁵.

Μπούρας, *Ιστορία της αρχιτεκτονικής*, Β΄, Αθήνα 1994, 84-86. Sl. Ćurčić, *Architecture in the Balkans from Diocletian to Süleyman the Magnificent*, New Haven – London 2010, 107-109.

⁴ Ράπτης, *Αχειροποίητος*, ό.π. (υποσημ. 1), ΙΙΙ, 760-765. Ο ίδιος,

«Αχειροποίητος», ό.π. (υποσημ. 1), 113. Βλ. ακόμη Κ. Θ. Ράπτης, «Αρχιτεκτονικά έργα του Αναστασίου Α΄ στη Θεσσαλονίκη», *Διεθνές Επιστημονικό Συμπόσιο προς τιμήν του ομότιμου καθηγητή Γεώργιου Βελένη (Θεσσαλονίκη, 4-7 Οκτωβρίου 2017)*, *Περίληψεις Ανακοινώσεων*, Θεσσαλονίκη 2017, 46 (Πρακτικά υπό έκδοση).

⁵ A. Taddei, *La decorazione musiva della basilica della Panagia Acheiropoietos a Tessalonica*, (διδακτορική διατριβή), Νάπολη 2004. Ο ίδιος, «Ecclettismo e sintesi nella decorazione musiva dell'Acheiropoietos di Tessalonica», *Rivista on line di Storia dell'Arte (RolSA)*

Εικ. 2. Θεσσαλονίκη, Αχειροποίητος. Το τρίβηλο της βασιλείου πύλης, άποψη από τα βορειοδυτικά.

Η παλαιότερη γραπτή μαρτυρία για τον ναό παρέχεται από τον ψηφιδωτό διάκοσμό του. Στο ταινιωτό πλαίσιο που αναπτύσσεται στη γένεση των εντοίχιων ψηφιδωτών που κοσμούν τα εσωράγια του κεντρικού και του νότιου τόξου του τριβήλου της βασιλείου πύλης, διατηρούνται δύο δίστιχες αφιερωματικές επιγραφές του τύπου *ὑπὲρ εὐχῆς*, εντιθέμενες σε *tabulae ansatae* (Εικ. 4, 5).

+ ΥΠΕΡ Ε[ΥΧΗ]C Β | [Α]ΝΔΡΕΟΥ [ΤΑ]ΠΙΝΟΥ +

+ ΥΠΕΡ Ε[ΥΧΗ]C ΟΥ Ο[Ι]ΔΕΝ Β | + Ο ΘΕΟΣ ΤΟ
ΟΝΟΜΑ Β

Στην επιγραφή του κεντρικού τόξου –Υπὲρ εὐχῆς | [Α]νδρέου [τα]πινού– αναγράφεται το όνομα Ανδρέας, ο οποίος, χωρίς τίτλο ή ιδιότητα, χαρακτηρίζεται απλώς ως ταπ(ε)ινός, ενώ στην επιγραφή του νότιου τόξου –Υπὲρ εὐχῆς οὐ [ο]ίδεν | ό Θεός τὸ όνομα– διατηρείται η ανωνυμία του δωρητή.

Οι αφιερωματικές επιγραφές του τριβήλου εντοπίστηκαν κατά την αποκάλυψη του ψηφιδωτού διακόσμου του ναού στα τέλη της πρώτης δεκαετίας του 20ού αιώνα από τους Ch. Diehl και M. Le Tourneau⁶, και τεκμηριώθηκαν σχεδιαστικά από τον απεσταλμένο του Byzantine Research Fund στη Θεσσαλονίκη W. S. George, το 1909-1910⁷. Την περίοδο της αποκάλυψης και

πρώτης δημοσίευσής⁸ τους οι επιγραφές διατηρούνταν σε καλύτερη –από τη σημερινή– κατάσταση, με αποτέλεσμα στην έγχρωμη υδατογραφία του W. S. George να έχουν αποτυπωθεί περισσότερα ψηφία, όπως το αρχικό γράμμα του ονόματος του δωρητή στην επώνυμη: + Υπὲρ εὐχῆς Β | Άνδρέου [τα]πινού +, και του πρώτου στίχου στην ανώνυμη επιγραφή: + Υπὲρ εὐχῆς οὐ [ο]ίδεν Β | + ό Θεός τὸ όνομα Β⁹ (Εικ. 6).

⁸ Οι επιγραφές δημοσιεύτηκαν τη δεύτερη δεκαετία του 20ού αιώνα, αρχικώς από τον O. M. Dalton, ο οποίος, καθ' ομολογίαν του, βασίστηκε σε προφορική πληροφορία του W. S. George (O. M. Dalton, *Byzantine Art and Archaeology*, Οξφόρδη 1911, 388) και εν συνέχεια από τους Ch. Diehl, M. Le Tourneau και H. Salladin, *Les monuments chrétiens de Salonique* (Monuments de l'art byzantin IV), Παρίσι 1918, 57. Τις τελευταίες δεκαετίες σχολιάστηκαν από τους R. S. Cormack [«The Mosaic Decoration of S. Demetrius, Thessaloniki. A Re-examination in the Light of the Drawings of W. S. George», *BSA* 64 (1969), 51], X. Μπακιρτζή [Ch. Bakirtzis, «Sur le donateur et la date des mosaïques d'Acheiropoietos à Thessalonique», *Actes du IX Congrès International d'Archeologie Chrétienne (Roma, 21-27.9.1975)*, B, Roma-Città del Vaticano 1978, 37-44], D. Feissel – J.-M. Spieser [«Inventaire en vue d'un recueil des inscriptions historiques de Byzance, II: Les inscriptions de Thessalonique. Supplément», *TM* 7 (1979), 312, αριθ. 6], Θ. Παπαζώτο [«Ο μεγάλος ναός της Θεοτόκου στη Θεσσαλονίκη. Μια επανεξέταση των πηγών για την ιστορία της Αχειροποιήτου», *Μακεδονικά* 22 (1982), 112-113], D. Feissel [«Recueil des inscriptions chrétiennes de Macédoine du IIIe au Ve siècles (BCH suppl. VIII), Αθήνα – Παρίσι 1983, 97, αριθ. 102], W. E. Kleinbauer [«Remarks on the Building History of the Acheiropoietos Church at Thessaloniki», *Πρακτικά του 10ου Διεθνούς Συμποσίου Χριστιανικής Αρχαιολογίας (Θεσσαλονίκη, 18.9-4.10.1980)*, B, Θεσσαλονίκη 1984, 248] E. Κουρκουτίδου-Νικολαΐδου [«Αχειροποιήτος. Ο μεγάλος ναός της Θεοτόκου (Οδηγός IMXA 11), Θεσσαλονίκη 1989, 11-12. Η ίδια «Αχειροποιήτος», ό.π. (υποσημ. 6), 237], K. Hattersley-Smith [«Byzantine Public Architecture between the Fourth and the Early Eleventh Centuries AD with Special Reference to the Towns of Byzantine Macedonia, Θεσσαλονίκη 1996, 147], A. Taddei [«I mosaici della chiesa della Panagia Acheiropoietos in due acquerelli inediti di Walter Sykes George», A. Armati – M. Cerasoli – Cr. Luciani (επιμ.), *Alle gentili arti ammaestra. Studi in onore di Alkistis Proiou* (Testi e Studi Bizantino-Neellenici 18), Ρώμη 2010, 84. Ο ίδιος «Il mosaico parietale aniconico da Tessalonica a Costantinopoli», A. Longo – G. Cavallo – A. Guiglia – A. Iacobini (επιμ.), *La Sapienza bizantina. Un secolo di ricerche sulla civiltà di Bizanzio all'Università di Roma*, Ρώμη 2012, 158-159], B. Fourlas [«Die Mosaiken», ό.π. (υποσημ. 6), 228-229] και τον γράφοντα [Raptis, «The Mural Decoration», ό.π. (υποσημ. 6), 109. Ο ίδιος, *Αχειροποιήτος*, ό.π. (υποσημ. 1), I, 54-65].
⁹ Η υδατογραφία του W. S. George, στην οποία εικονίζονται οι

12 (2009), 33-52. E. Κουρκουτίδου-Νικολαΐδου, «Αχειροποιήτος», X. Μπακιρτζής (επιμ.), *Ψηφιδωτά της Θεσσαλονίκης. 4ος-14ος αιώνας*, Αθήνα 2012, 206-229. B. Fourlas, *Die Mosaiken der Acheiropoietos-Basilika in Thessaloniki. Eine vergleichende Analyse dekorativer Mosaiken des 5. und 6. Jahrhunderts* (Millennium-Studien 35), 1, Βερολίνο 2012, 26-71. K. T. Raptis, «The Mural Decoration of Acheiropoietos Basilica Revisited», M. Rakocija (επιμ.), *Niš i Vizantija. Dvanaesti naucni skup, Zbornik radova XII / Niš and Byzantium. The collection of scientific works XII*, Niš 2014, 102-107, 109-115. Ράπτης, *Αχειροποιήτος*, ό.π. (υποσημ. 1), III, 695-735.

⁶ Ch. Diehl, «Les églises byzantines de Salonique et leurs mosaïques», *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 53.5 (1909), 352. M. Le Tourneau, «Fouilles de la mosquée d'Eski-Djouma: découverte de mosaïques décoratives», ό.π. 54.5 (1910), 317. Ch. Diehl, «La basilique d'Eski-Djouma à Salonique», *Revue de l'Art Ancien et Moderne* 202 (1914), 9, 12-13.

⁷ Βλ. σχετικά, A. Γ. Κακίση – Σ. Κωτούλα, «Βρετανοί αρχιτέκτονες και Βυζάντιο: καταγραφές στη Θεσσαλονίκη, 1888-1910», *Αποτυπώματα*, ό.π. (υποσημ. 1), 13-14, 22-23.

α

β

γ

Εικ. 3. Θεσσαλονίκη, Αχειροποίητος. Τα ψηφιδωτά στα εσωράγια των τόξων του τριβήλου της βασιλείου πύλης: (α) νότιο τόξο (β) κεντρικό τόξο (γ) βόρειο τόξο.

Εικ. 4. Θεσσαλονίκη, Αχειροποίητος. Τριβήλο, εσωράχιο του κεντρικού τόξου. Ο πρώτος και ο δεύτερος στίχος της επώνυμης επιγραφής: + ΥΠΕΡ ΕΥΧΗ C Ϟ / [Α]ΝΑΡΕΟΥ [ΤΑ] ΠΙΝΟΥ +

Μια εκούσια, όπως τεκμαίρεται από τη συμμετρική κανονικότητά της, φθορά στην αντίστοιχη θέση του ψηφιδωτού εσωραχίου του βόρειου τόξου του τριβήλου υποδηλώνει την ύπαρξη και τρίτης ψηφιδωτής επιγραφής¹⁰, η οποία αφαιρέθηκε επιμελώς¹¹, πιθανώς

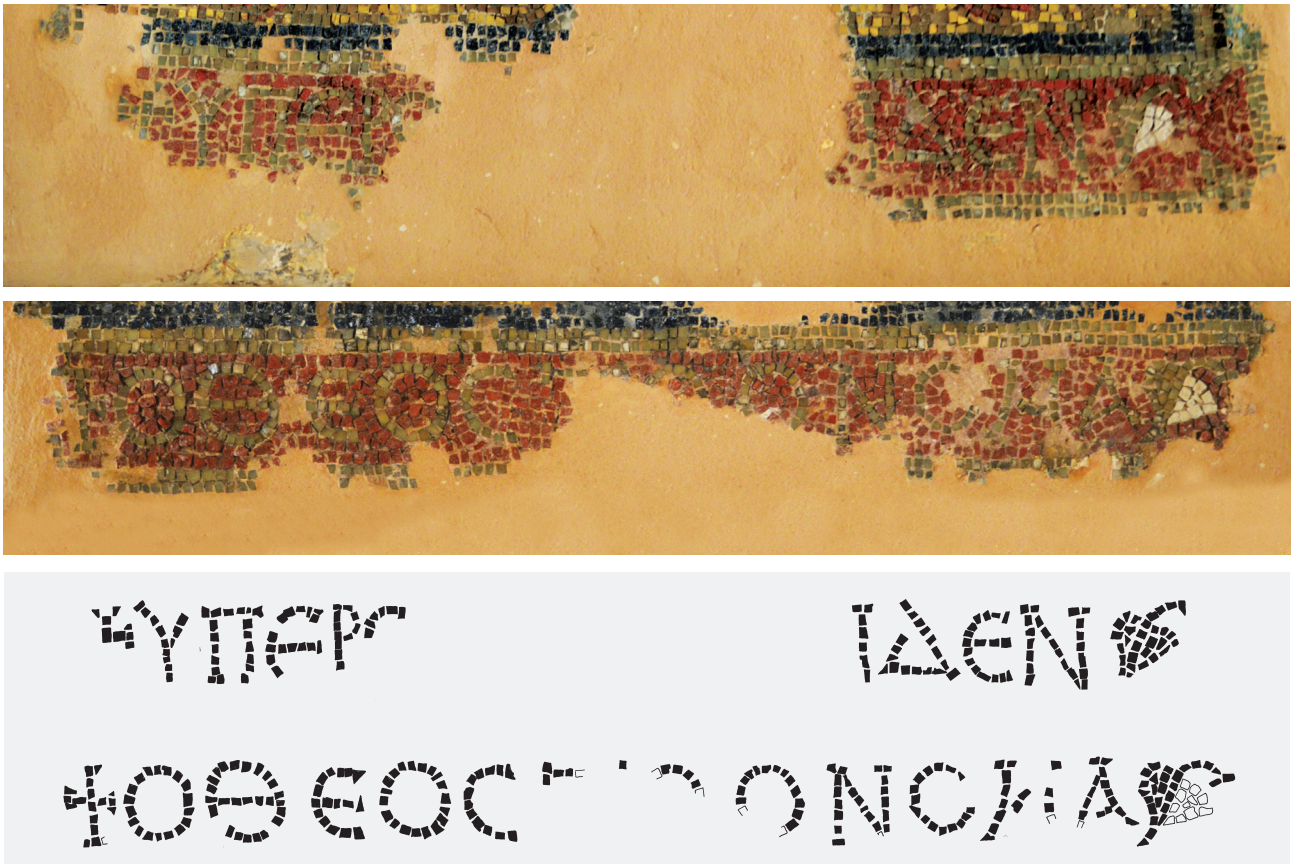
επιγραφές των δωρητών του ψηφιδωτού διακόσμου του ναού, φυλάσσεται στο αρχείο της Βρετανικής Σχολής Αθηνών με αριθ. ευρετηρίου BRF/01/01/07/019. Βλ. σχετικά, Taddei, «I mosaici», ό.π. (υποσημ. 8), 82-84, πίν. 2. Αποτυπώματα, ό.π. (υποσημ. 1), εικ. 40.
¹⁰ Bakirtzis, «Sur le donateur», ό.π. (υποσημ. 8), 39. Κουρκουτίδου-Νικολαΐδου, Αχειροποίητος, ό.π. (υποσημ. 8), 11. Η ίδια «Αχειροποίητος», ό.π. (υποσημ. 5), 212.

¹¹ Από τον ψηφιδωτό διάκοσμο του εσωραχίου του βόρειου τόξου του τριβήλου, που διατηρείται σε εξαιρετική κατάσταση –εν συγκρίσει με τα υπόλοιπα ψηφιδωτά στα εσωράχια του τριβήλου παρατηρείται μικρή απώλεια ακόμη και της μεταλλικής επίστρωσης των χρυσών ψηφίδων –έχουν αφαιρεθεί προσεκτικά

προς *damnatio memoriae* του αναφερόμενου δωρητή.

Τα γράμματα των σωζόμενων επιγραφών συντίθενται με ασημένιες ψηφίδες επί κόκκινου βάθους. Σταυροί με πεπλατυσμένες τις απολήξεις των κεραίων και φύλλα κισσού πλαισιώνουν την αρχή και το τέλος των στίχων της ανώνυμης επιγραφής που αναπτύσσεται στις γενέσεις του νότιου τόξου, καθώς και του πρώτου στίχου της επώνυμης επιγραφής στο κεντρικό από τον δεύτερο στίχο του κεντρικού τόξου, που ολοκληρώνεται με σταυρό, ελλείπει οιοδήποτε σύμβολο στην αρχή του¹². Οι σταυροί συντίθενται, όπως και τα γράμματα,

μόνο οι ταινίες του πλαισίου στη γένεση του τόξου, όπου θα αναγραφόταν ανάλογη αφιερωματική επιγραφή. Εικάζεται ότι αυτή ήταν επώνυμη, καθώς δεν θα υπήρχε λόγος εκούσιας καταστροφής μιας ανώνυμης επιγραφής, ανάλογης του νότιου τόξου.
¹² Στη μεταγραφή της επιγραφής, που επιχείρησε ο Χ. Μπακιρτζής, προτείνεται η συμπλήρωση της αρχής του δεύτερου στίχου

Εικ. 5. Θεσσαλονίκη, Αχειροποίητος. Τριβήλο, εσωράχιο του νότιου τόξου. Ο πρώτος και ο δεύτερος στίχος της ανώνυμης επιγραφής: + ΥΠΕΡ ΗΥΧΗC ΟΥ ΟΙΔΕΝ Β / + Ο ΘΕΟC ΤΟ ΟΝΟΜΑ Β.

με ασημένιες ψηφίδες. Ωστόσο, το φύλλο του μετάλλου που προσέδιδε στις ψηφίδες αργυρή λάμψη, δεν σώζεται, με συνέπεια η επιγραφή να έχει σήμερα φαιοπράσινη απόχρωση, η οποία οφείλεται στο χρώμα της υποκείμενης ημιδιάφανης υαλόμαζας. Ως αποτέλεσμα, οι επιγραφές δεν είναι σήμερα ευδιάκριτες από τον διερχόμενο από το τριβήλο επισκέπτη. Σημειώνεται, ωστόσο, ότι, πριν επέλθει η οξείδωση και η επακόλουθη απώλεια του φύλλου αργύρου από τις ψηφίδες που συνθέτουν τα γράμματα που τις απαρτίζουν, οι επιγραφές, παρά το μικρό ύψος των γραμμάτων, θα ήταν αναγνώσιμες από τα μέλη του ιερατείου και τους πιστούς, εάν οι πρώτοι διερχόμενοι από το τριβήλο της

βασιλείου πύλης και οι δεύτεροι ευρισκόμενοι έμπροσθεν αυτού, στον νάρθηκα του ναού, ύψωναν το βλέμμα τους προς τα τόξα του, καθώς, λόγω της αργυρής λάμψης των ψηφίδων που σχηματίζουν τα γράμματα, αυτά προβάλλονταν έντονα πάνω στο ερυθρό βάθος¹³.

με σταυρό [Bakirtzis, «Sur le donateur», ό.π. (υποσημ. 8), 38-39]. Ωστόσο, η υδατογραφία του W. S. George (Εικ. 6) προδίδει την απουσία οιοδήποτε συμβόλου στη θέση αυτή.

¹³ Πρέπει ακόμη να σημειωθεί ότι οι επιγραφές δεν θα αποκρύβονταν από τα βήλα του τριβήλου, καθώς από εγχοπές, πλάτους 0,165-0,195 μ., που διαμορφώνονται στις βάσεις των κίωνων, εντομίες στην άνω επιφάνεια του στυλοβάτη και υποδοχές γόμφων, ορθογωνικής διατομής, που ανοίγονται στους κορμούς των κίωνων, σε ύψος 3,22 μ. –από τον στυλοβάτη– στο κεντρικό μετακίονιο και σε ύψος 2,74 μ. στα δύο πλευρικά, συνάγεται ότι τα τοξωτά ανοίγματα του τριβήλου –πλάτους 2,45 το κεντρικό και 2,70 μ. τα δύο ακραία, και ύψους 6,60 μ. και 6,80 μ., αντίστοιχα, από το επίπεδο του στυλοβάτη τους– έφεραν μαρμάρινα περιθωρώματα, εκ των οποίων το κεντρικό, που ήταν ψηλότερο κατά 0,50 μ. από τα δύο ακριανά, ολοκληρωνόταν στα 2 έως

Ψηφίδες από έγχρωμη υαλόμαξα έχουν χρησιμοποιηθεί μόνο στα φυτικά διακοσμητικά μοτίβα των επιγραφών. Το κισσόφυλλο της επώνυμης επιγραφής στο κεντρικό τόξο είναι κατασκευασμένο με ασημένιες και γαλανές ψηφίδες (Εικ. 7), ενώ τα δύο κισσόφυλλα της επιγραφής του νότιου τόξου με ασημένιες και υπόλευκες ψηφίδες. Και στις δύο περιπτώσεις τα δύο, διαφορετικής έντασης, χρώματα δεν αναμειγνύονται· πλήρως διακριτά, αναπτύσσονται εκατέρωθεν της κεντρικής νεύρωσης των φύλλων κισσού, προσδίδοντας, με αδέξιο εν τέλει τρόπο, στη σύνθεση την εντύπωση φωτοσκίασης¹⁴. Σημειώνεται ότι ο τρόπος απόδοσης των φυτικών κοσμημάτων διαφέρει στις δύο επιγραφές, με το κισσόφυλλο της επώνυμης επιγραφής να υπερέχει τόσο αισθητικά όσο και κατασκευαστικά.

Τα δώδεκα μεγαλογράμματα ψηφία της ελληνικής αλφαβήτου που απαρτίζουν τις επιγραφές, ύψους 5 έως 7εκ., δεν επαρκούν για την ακριβή χρονολόγηση των επιγραφών και κατ' επέκταση των ψηφιδωτών παραστάσεων που αυτές συνοδεύουν. Τα *όμικρον* και το *θήτα* σχεδιάζονται κυκλικά και αναλόγως το *έψιλον* και το *σίγμα* μνηοειδή. Ωστόσο, τα *όμικρον* της επώνυμης επιγραφής είναι ελλειπτικού σχήματος, κατά κανόνα στενότερα αυτών της ανώνυμης. Και στις δύο επιγραφές τα άκρα της μνηοειδούς κεφαλής του ρο εφάπτονται στο κάθετο στέλεχος του. Τα γράμματα που σχηματίζονται από ευθύγραμμο στελέχη, όπως το *γιώτα*, το *ύψιλον*, το *πι*, το *νι* και το *δέλτα*, εντοπίζονται σε δύο τύπους, καθώς διέπονται από αυστηρότερη γεωμετρία στην επώνυμη, ενώ σχεδιάζονται με περισσότερη ελευθερία στην ανώνυμη επιγραφή. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της διαπίστωσης αποτελεί η σχεδίαση του *δέλτα*, το οποίο είναι αυστηρώς γεωμετρικό στην επώνυμη επιγραφή και με ελαφρώς πλάγιες έδρες στην ανώνυμη. Στο σύνολό τους τα ευθύγραμμα στελέχη φέρουν ακρέμονες. Το *άλφα* και το *μι*, που διατηρούνται μόνο στην ανώνυμη επιγραφή, χαρακτηρίζονται από καμπτόμενα, καμπυλόγραμμα στελέχη. Η οριζόντια γραμμή του μοναδικού

σωζόμενου *άλφα* είναι ελαφρώς κεκλιμένη¹⁵. Αξίζει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι το αυστηρώς γεωμετρικό αρχικό γράμμα του ονόματος του Ανδρέα, γνωστό μόνο από την υδατογραφία του W. S. George, διαφέρει από το *άλφα* της ανώνυμης επιγραφής, με την οριζόντια γραμμή του να κάμπτεται στο κέντρο, σχηματίζοντας γωνία.

Οι διαφορές στα γράμματα δεν προδίδουν χρονική απόσταση στην κατασκευή των δύο επιγραφών, όμως μαρτυρούν, όπως και οι μορφολογικές λεπτομέρειες των φύλλων κισσού, την ψηφοθέτησή τους από διαφορετικό τεχνίτη· η άνεση που παρατηρείται στη σχεδίαση τόσο των γραμμάτων όσο και των διακοσμητικών μοτίβων της επώνυμης επιγραφής, υποδηλώνουν πιθανώς την κατασκευή της από εμπειρότερο ψηφοθέτη.

Φαίνεται ότι ο ψηφοθέτης της επώνυμης αφιερωματικής επιγραφής εντάσσει το φύλλο κισσού με μακρύ ελισσόμενο βλαστό (Εικ. 7), προκειμένου να καλύψει αισθητικά το κενό που προκύπτει στο δεξί τμήμα της επιγραφής λόγω του μικρότερου αριθμού –μόλις δέκα, συμπεριλαμβανομένου του σταυρού– ψηφίων του πρώτου στίχου. Αντιθέτως, στον δεύτερο στίχο, τα ψηφία του οποίου ανέρχονται 15, παραλείπει λόγω έλλειψης χώρου το φυτικό μοτίβο.

Ο ψηφοθέτης της ανώνυμης επιγραφής, αντιγράφοντας πιθανώς την επώνυμη, παρά τον αριθμό ψηφίων που περιλαμβάνει κάθε στίχος της επιγραφής –17 ο πρώτος και 13 ο δεύτερος– συμπίεζει το πλάτος των γραμμάτων, ώστε να εντάξει στο τέλος κάθε στίχου ένα –μάλλον άτεχνα σχεδιασμένο– φύλλο κισσού με μικρό μίσχο.

Η γραφή, παρά τις διαφορές μεταξύ των γραμμάτων στις δύο επιγραφές, παρουσιάζει ομοιότητες με γράμματα επιγραφών σε εντοίχια ψηφιδωτά της πρωτοβυζαντινής περιόδου από τη Θεσσαλονίκη¹⁶, χρονολογούμενα από το δεύτερο μισό ή τα τέλη του 5ου έως το πρώτο μισό του 7ου αιώνα· ιδιαίτερος δε με αυτών της βόρειας μικρής κιονοστοιχίας της βασιλικής του Αγίου Δημητρίου¹⁷. Παράλληλα, ο τρόπος κατασκευής

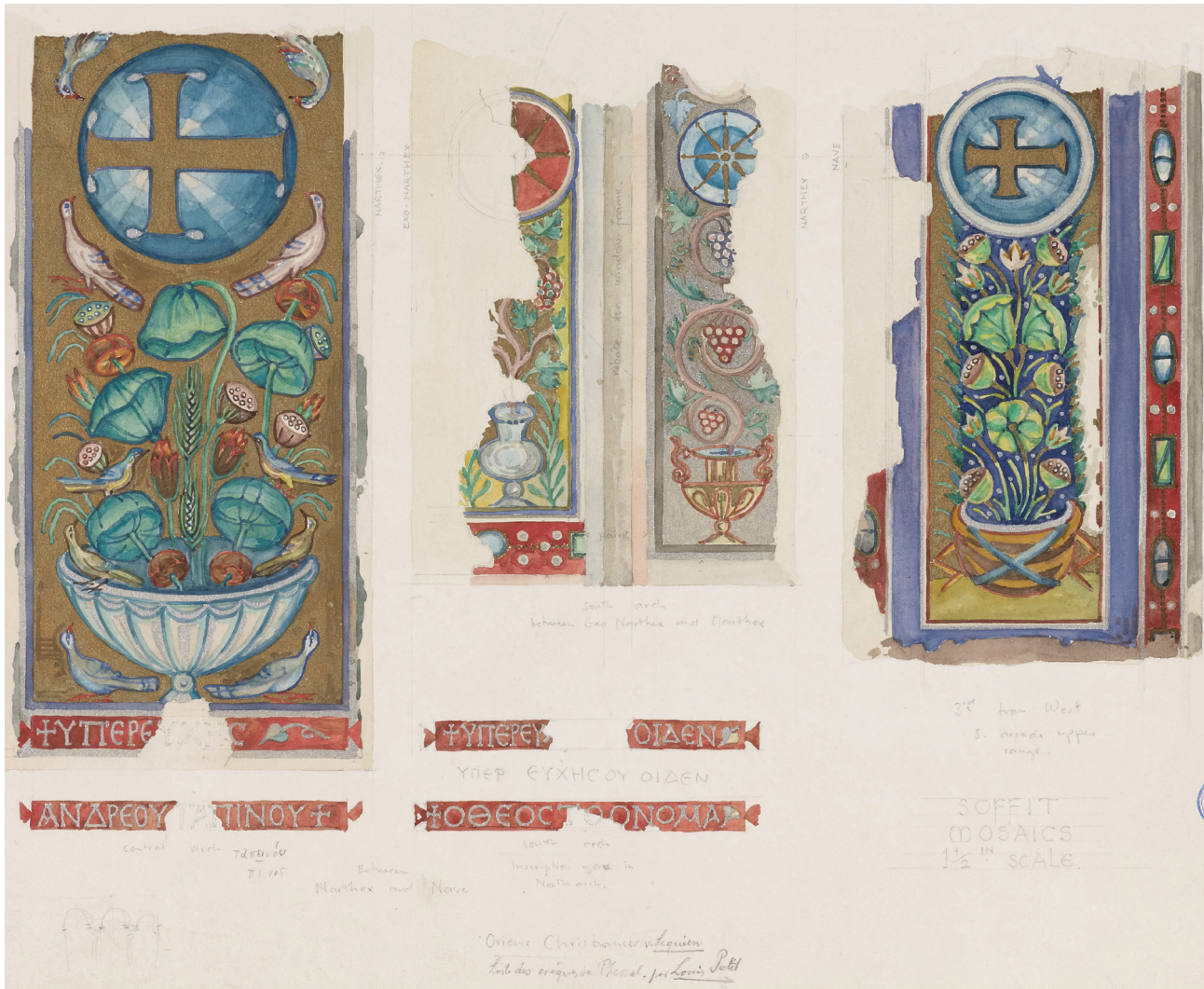
2,40 μ. χαμηλότερα από το επίπεδο γένεσης των τόξων, όπου και οι ψηφιδωτές αφιερωματικές επιγραφές. Κατά συνέπεια, το τύμπανο των τοξωτών ανοιγμάτων του τριβήλου παρέμενε ελεύθερο χωρίς να παρεμποδίζεται ούτε κατ' ελάχιστον η θέαση του ψηφιδωτού διακόσμου των εσωραχίων τους.

¹⁴ Bakirtzis, «Sur le donateur», ό.π. (υποσημ. 8), 39.

¹⁵ Ό.π., 41-42, εικ. 1, 2.

¹⁶ Ό.π., 41.

¹⁷ Για τα ψηφιδωτά της βόρειας μικρής κιονοστοιχίας, βλ.. Cormack, «The Mosaic Decoration», ό.π. (υποσημ. 8), 13-52 και Χ. Μπακιρτζής, «Άγιος Δημήτριος», Χ. Μπακιρτζής (επιμ.), *Ψηφιδωτά της Θεσσαλονίκης. 4ος-14ος αιώνας*, Αθήνα 2012, 148-157,

Εικ. 6. Υδατογραφία του W. S. George, που εικονίζει ψηφιδωτά από εσωράχια τόξων της Αχειροποιήτου: του τριβήλου (κεντρικό και νότιο τόξο) με τις αφιερωματικές επιγραφές (αριστερά), του παραθύρου του νάρθηκα (κέντρο επάνω), του νότιου υπερώου (δεξιά). Μολύβι και υδρόχρωμα σε χαρτί, 1909, βλ. Εικ. 3-5.

των γραμμάτων, με ψηφίδες που έφεραν φύλλο αργύρου επί ερυθρού φόντου, παραπέμπει στην επιγραφή του εντοίχιου ψηφιδωτού της αψίδας του καθολικού της μονής Λατόμου (Όσιος Δαυίδ) στη Θεσσαλονίκη¹⁸.

όπου παλαιότερη βιβλιογραφία. Για τις διάφορες απόψεις σχετικά με τη χρονολόγηση των ψηφιδωτών της πρώτης φάσης του διακόσμου της βασιλικής του Αγίου Δημητρίου, βλ. Α. Μέντζος, «Το ψηφιδωτό του δυτικού τοίχου στον ναό του Αγίου Δημητρίου», *Αφιέρωμα στον Ακαδημαϊκό Παναγιώτη Α. Βοκοτόπουλο*, Αθήνα 2015, 303-310, όπου παλαιότερη βιβλιογραφία.

¹⁸ Χρ. Μαυροπούλου-Τσιουμή, «Μονή Λατόμου. Το ψηφιδωτό

Αν και οι επιγραφές *ὑπὲρ εὐχῆς* αποτελούν κοινό τύπο της ύστερης αρχαιότητας, η χρήση τους γενικεύεται κατά τη διάρκεια της πρωτοβυζαντινής περιόδου¹⁹, καθώς αποτελούν μέσο έκφρασης της επιθυμίας των

του ιερού βήματος», *Ψηφιδωτά της Θεσσαλονίκης*, ό.π. (υποσημ. 16), 190.

¹⁹ Για παραδείγματα επιγραφών του τύπου *ὑπὲρ εὐχῆς* στο σύνολο της βυζαντινής επικράτειας κατά την πρωτοβυζαντινή περίοδο, βλ. Bakirtzis, «Sur le donateur», ό.π. (υποσημ. 8), 40-41, όπου παλαιότερη βιβλιογραφία.

Εικ. 7. Θεσσαλονίκη, Αχειροποίητος. Φύλλο κισσού στην απόληξη του πρώτου στίχου της επώνυμης επιγραφής, βλ. Εικ. 4.

δωρητών να λάβουν την ευλογία του Θεού. Η αντικατάσταση του ονόματος από τη φράση *οὗ οἶδεν ὁ Θεὸς τὸ ὄνομα*, με την οποία διατηρείται η ανωνυμία του δωρητή, είναι ιδιαίτερα συνήθης την ίδια περίοδο, καθώς με αυτόν τον τρόπο εκφράζεται η ταπεινότητα του χριστιανικού ιδεώδους²⁰. Ανάλογες αφιερωματικές επιγραφές, τόσο επώνυμων όσο και ανώνυμων δωρητών, απαντούν συχνά στα εντοίχια ψηφιδωτά ναών της Θεσσαλονίκης. Ο τύπος της ανώνυμης επιγραφής εντοπίζεται στο πρωτοβυζαντινό ψηφιδωτό του τεταρτοσφαιρίου της αψίδας του καθολικού της μονής Λατόμου²¹, δύο φορές στο πρώτο και το τέταρτο

διάχωρο των κατεστραμμένων από την πυρκαγιά του 1917 εντοίχιων ψηφιδωτών της βόρειας μικρής κιονοστοιχίας της βασιλικής του Αγίου Δημητρίου²², και σε αφιερωματικό ψηφιδωτό πίνακα του 7ου-8ου αιώνα στην ίδια βασιλική²³. Σημειώνεται ότι στην περίπτωση των ψηφιδωτών της βόρειας μικρής κιονοστοιχίας οι ανάλογες επιγραφές αφορούν σε περισσότερα του ενός πρόσωπα, και συγκεκριμένα σε δύο ή τρεις κατά περίπτωση εικονιζόμενες μορφές που εκφράζουν μέσω δωρεάς τις ευχαριστίες τους στον άγιο²⁴. Ο επώνυμος τύπος συναντάται να επιγράφει ψηφιδωτό διάκοσμο του 7ου αιώνα στο τεταρτοσφαίριο κόγχης, μικρών διαστάσεων, στον βόρειο τοίχο του νότιου περυσίου του εγκάρσιου κλίτους της βασιλικής του Αγίου

²⁰ Bakirtzis, «Sur le donateur», ό.π. (υποσημ. 8), 39. Ε. Ν. Τσιγαρίδας – Αικ. Λοβέρδου-Τσιγαρίδα, *Κατάλογος χριστιανικών επιγραφών στα μουσεία της Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1979, 87-90. Για το θέμα της ανωνυμίας σε αφιερωματικές επιγραφές, βλ. Ch. Roueché, «Interpreting the signs: anonymity and concealment in Late Antique inscriptions», Η. Amirav – Β. ter Haar Romeny (επιμ.), *From Rome to Constantinople. Studies in Honor of Averil Cameron*, Leuven – Παρίσι – Dudley, MA 2007, 221-234.

²¹ Σ. Πελεκανίδης, *Παλαιοχριστιανικά μνημεία Θεσσαλονίκης: Αχειροποίητος, Μονή Λατόμου*, Θεσσαλονίκη 1949, 68. Μανροπούλου-Τσιούμη, «Μονή Λατόμου» ό.π. (υποσημ. 17), 190. Αν και το τελευταίο τμήμα της επιγραφής του ψηφιδωτού διακόσμου της αψίδας του καθολικού της μονής Λατόμου, το οποίο εντάσσεται στην παράδοση των *ὑπὲρ εὐχῆς* αφιερωματικών επιγραφών, δεν διατηρείται, το κείμενό της αποκαθίσταται, καθώς

η πρώτη μεταγραφή του εμπεριέχεται στο κείμενο της διήγησης του Ιγνατίου: [...] *ὑπὲρ εὐχῆς ἧς οἶδεν ὁ Θεὸς τὸ ὄνομα*. Βλ. σχετικὰ, Πελεκανίδης, ό.π., 52.

²² Π. Ν. Παπαγεωργίου, «Μνημεία τῆς ἐν Θεσσαλονίκη λατρείας τοῦ μεγαλομάρτυρος ἁγίου Δημητρίου», *BZ* 17 (1908), 343. Cormack «The Mosaic Decoration», ό.π. (υποσημ. 8), 25, 39. Μπακιρτζής «Άγιος Δημήτριος», ό.π. (υποσημ. 16), 150, 156.

²³ Γ. και Μ. Σωτηρίου, *Ἡ Βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης*, Αθήνα 1952, 197. Α. Μέντζος, *Τα ψηφιδωτά της ανοικοδόμησης του ναού του Αγίου Δημητρίου στον 7ο αιώνα μ.Χ.*, Θεσσαλονίκη 2010, 87 (αδιάγνωστος άγιος). Μπακιρτζής, «Άγιος Δημήτριος», ό.π. (υποσημ. 16), 164 (άγιος Νέστωρ);

²⁴ Μπακιρτζής, «Άγιος Δημήτριος», ό.π. (υποσημ. 16), 150, 156.

Δημητρίου²⁵, ενώ εγγάρακτος έχει τεκμηριωθεί σε μαρμάρινα μέλη που εντοπίστηκαν στα ανατολικά τείχη της πόλης²⁶ αλλά και σε μαρμάρινη επιγραφή από την Αχειροποίητο: πρόκειται για τμήμα θωρακίου, επί του οποίου μνημονεύεται ως δωρητής μέρους του μαρμαρινού εξοπλισμού του ναού ένας Θεσσαλονικεύς με το κοινό στην πόλη όνομα Δημήτριος [Υπέ]ρ εὐχῆς Δημητρίου²⁷.

Ο Ανδρέας, που μνημονεύεται στην αφιερωματική επιγραφή του κεντρικού και πλέον προβεβλημένου λόγω θέσης τόξου, έχει ταυτιστεί με δύο εκπροσώπους της τοπικής εκκλησιαστικής ιεραρχίας. Οι ταυτίσεις αυτές εκφράζουν, παράλληλα, δύο διαφορετικές απόψεις για τη χρονολόγηση του ναού και του διακόσμου του στην έκτη ή την τελευταία δεκαετία του 5ου αιώνα²⁸.

Ο Χ. Μπακιρτζής υποστήριξε ότι τα ψηφιδωτά κατασκευάστηκαν συγχρόνως με την ίδρυση της βασιλικής στην έκτη δεκαετία του 5ου αιώνα, ταυτίζοντας τον δωρητή Ανδρέα της επιγραφής με τον ομώνυμο κληρικό που πήρε μέρος στη Σύνοδο της Χαλκηδόνος τη 13η Οκτωβρίου του 451 και υπέγραψε ως εκπρόσωπος του αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης τα Πρακτικά της²⁹.

Μια δεκαετία νωρίτερα, ο R. S. Cormack μελετώντας τις υδατογραφίες των πρωτοβυζαντινών ψηφιδωτών της Θεσσαλονίκης, που είχε φιλοτεχνήσει ο W. S. George στα τέλη της πρώτης δεκαετίας του 20ού αιώνα³⁰ είχε προτείνει την ταύτιση του επώνυμου

δωρητή με τον ομώνυμο αρχιεπίσκοπο που ηγήθηκε της εκκλησίας της Θεσσαλονίκης κατά την τελευταία δεκαετία του 5ου και την πρώτη δεκαετία του 6ου αιώνα³¹, μεταθέτοντας κατ' αυτόν τον τρόπο την κατασκευή τους στους πρώτους χρόνους της βασιλείας του Αναστασίου Α'³². Ο W. S. George, ο οποίος υπήρξε ο πρώτος από τους μελετητές του μνημείου που τεκμηρίωσε την ψηφιδωτή επιγραφή, θεωρούσε πιθανό ο αναφερόμενος Ανδρέας να ήταν επίσκοπος, καθώς στο πλαίσιο της σχετικής υδατογραφίας του σημείωσε: *Q Oriens Christainus V. Lequien | Liste des évêques de Thessa[lonique] par L. Petit*³³.

Από τους υποστηρικτές της πρώτης πρότασης, η ταύτιση του Ανδρέα της επιγραφής με τον ομώνυμο αρχιεπίσκοπο, την οποία υποστήριξε ο R. Cormack, δεν είναι πιθανή, λόγω της παράλειψης του τίτλου του, άποψη που στηρίζεται, ωστόσο, στην πολύ μεταγενέστερη επιγραφή του εικονομαχικού διακόσμου (780-788) του ναού της Αγίας Σοφίας Θεσσαλονίκης, όπου ο χαρακτηρισμός *ταπ(ε)ίνος* συνοδεύει τον τίτλο του επισκόπου: *Χ(ριστ)έ βοήθη Θεοφίλου ταπινοῦ ἐπισκόπου*³⁴. Ωστόσο, πέραν του γεγονότος ότι η

²⁵ Σωτηρίου, *Ἡ Βασιλική*, ό.π. (υποσημ. 22), 188-189. Μπακιρτζής, «Άγιος Δημήτριος», ό.π. (υποσημ. 16), 166.

²⁶ Bakirtzis, «Sur le donateur», ό.π. (υποσημ. 8), 39, όπου τα ανάλογα παραδείγματα.

²⁷ Με αριθ. ευρετηρίου: ΑΓ 142. Α. Ξυγγόπουλος, «Περὶ τὴν Ἀχειροποίητον Θεσσαλονίκης», *Μακεδονικά Β'* (1941-1952), Θεσσαλονίκη 1953, 482. Τσιγαρίδας-Λοβέρδου-Τσιγαρίδα, *Κατάλογος χριστιανικῶν επιγραφῶν*, ό.π. (υποσημ. 19), 89-90, αριθ. κατ. 62.

²⁸ Βλ. σχετικά, Raptis, «The Mural Decoration», ό.π. (υποσημ. 5), 102-107. Ράπτης, *Αχειροποίητος*, ό.π. (υποσημ. 1), τ. III, 761-762, 765.

²⁹ Bakirtzis, «Sur le donateur», ό.π. (υποσημ. 8), 37-44. Οι Θ. Παπαζώτος, Ε. Κουρκουτίδου-Νικολαΐδου και Α. Taddei αποδέχθηκαν σε σχετικά άρθρα τους την πρόταση του Χ. Μπακιρτζή [Παπαζώτος, «Ο μεγάλος ναός της Θεοτόκου», ό.π. (υποσημ. 8), 112-113. Κουρκουτίδου-Νικολαΐδου, *Αχειροποίητος*, ό.π. (υποσημ. 8), 11-12. Η ίδια «Αχειροποίητος», ό.π. (υποσημ. 5), 237. Taddei «I mosaici», ό.π. (υποσημ. 8), 84. Ο ίδιος «Il mosaico parietale», ό.π. (υποσημ. 8), 158-159].

³⁰ Cormack, «The Mural Decoration», ό.π. (υποσημ. 8), 51.

³¹ Βάσει σχετικής διήγησης του επισκόπου Θεσσαλονίκης Λέοντος, του καλουμένου Φιλοσόφου ή Μαθηματικού [V. Laurent, «Une homélie inédite de l'archevêque de Thessalonique, Léon le Philosophe, sur l'Annonciation (25 mars 842)», *Mélanges Eugène Tisserant* (Studi e Testi 232), II, Città del Vaticano 1964, 289-292], η περίοδος αρχιερατείας του Ανδρέα ξεκίνησε σε άγνωστο χρόνο, λίγο προ του τέλους της βασιλείας του Ζήνωνα (474-491), και ολοκληρώθηκε στα χρόνια της βασιλείας του Αναστασίου Α' (491-518), καλύπτοντας σίγουρα, κατά τον Laurent (ό.π.), την περίοδο 491-497. Δεδομένου ότι ο θάνατός του υπολογίζεται μετά τα τέλη της πρώτης δεκαετίας του 6ου αιώνα (μεταξύ 510-515, ίσως το 513), η θητεία του στον αρχιεπισκοπικό θρόνο της Θεσσαλονίκης διήρκεσε την τελευταία δεκαετία του 5ου και την πρώτη του 6ου αιώνα. Βλ. σχετικά, Laurent, ό.π., Παπαζώτος, «Ο μεγάλος ναός της Θεοτόκου», ό.π. (υποσημ. 8), 114-115 και Kleinbauer, «Remarks», ό.π. (υποσημ. 8), 248.

³² Cormack, «The Mosaic Decoration», ό.π. (υποσημ. 8), 51. Ο Β. Φούγλας [Fourlas, *Die Mosaiken*, ό.π. (υποσημ. 5) 2012, 228-229] και ο γράφων [Raptis, «The Mural Decoration», ό.π. (υποσημ. 5), 109] χρονολόγησαν τα ψηφιδωτά στα τέλη του 5ου ή τις αρχές του 6ου αιώνα και αποδέχθηκαν εμμέσως την ταύτιση που υποστήριξε ο R. Cormack.

³³ L. Petit, «Les évêques de Thessalonique», *Échos d'Orient* 4 (1900-1901), 136-145, 212-221.

³⁴ Bakirtzis, «Sur le donateur», ό.π. (υποσημ. 8), 43. Για την επιγραφή του επισκόπου Θεοφίλου στην Αγία Σοφία, βλ. J.-M.

επιγραφή του Θεοφίλου, το όνομα του οποίου συνοδεύεται από τον τίτλο του επισκόπου, απέχει χρονολογικά τρεις σχεδόν αιώνες από την υπό εξέταση επιγραφή του ταπεινού Ανδρέα, η επιγραφή του μεταγενέστερου ιεράρχη στα ψηφιδωτά του ιερού βήματος του καθεδρικού ναού της πόλης διαφοροποιείται και ως προς τον σχεδιασμό της. Αν και είναι επίσης διμερής, η φράση *Χ(ριστ)έ βοήθη Θεοφίλου* συμπτυσσόταν σε κατεστραμμένα σήμερα μονογράμματα, ενθεθειμένα σε μετάλλια στη βόρεια πλευρά της μεταβατικής καμάρας, ενώ οι λέξεις *ταπεινού επισκόπου* αναπτύσσονται σε τρέχον κείμενο στο μέσον της γένεσης της νότιας πλευράς της ίδιας καμάρας, έχοντας μεγάλη επιφάνεια διαθέσιμη προς κάλυψη. Αντιθέτως, η πρωτοβυζαντινή επιγραφή του Ανδρέα, καθώς εντίθεται σε δύο *tabulae ansatae* στις γενέσεις ενός περιορισμένου εύρους τόξου, περιλαμβάνει αναγκαστικά μόνο τις απολύτως απαραίτητες πληροφορίες, με τον πρώτο στίχο να περιορίζεται στην τυπική φράση *ὑπὲρ εὐχῆς*, συνοδευόμενη από διακοσμητικό κισσόφυλλο, και τον δεύτερο στο όνομα του αφιερωτή σε γενική (*Ἀνδρέου*), συνοδευόμενο από τον χαρακτηρισμό *ταπ(ε)ινός* στην ίδια πτώση, ενώ λόγω έλλειψης χώρου παραλείπεται στον δεύτερο στίχο το διακοσμητικό φύλλο κισσού που κλείνει τους υπόλοιπους στίχους και των δύο επιγραφών. Βάσει του τρόπου ανάπτυξης της πρωτοβυζαντινής επιγραφής, χωρίς τη χρήση μονογράμμάτων ή συμπιλημάτων, η λέξη *επίσκοπος* δεν θα ήταν δυνατόν να ενταχθεί στον δεύτερο στίχο, παρά μόνο στην περίπτωση παράλειψης της λέξης *ταπ(ε)ινός*, που ήταν η πλέον ουσιαστική, καθώς με αυτόν τον τρόπο εκφράζεται στην επιγραφή η ουσία του χριστιανικού ιδεώδους. Παράλληλα, η ιδιότητα του Ανδρέα ως επισκόπου ήταν αφενός γνωστή στους συγχρόνους του και στις επόμενες γενεές που τον μνημόνευαν (έως τον 9ο τουλάχιστον αιώνα), και αφετέρου, λόγω του χριστιανικού χαρακτήρα της αφιερωματικής επιγραφής, στον Θεό. Για τον ίδιο πιθανώς λόγο στην περίπτωση των ψηφιδωτών πινάκων του 7ου αιώνα στη βασιλική του Αγίου Δημητρίου, οι κτήτορες και οι εκπρόσωποι του κλήρου εικονίζονται με προσωπογραφικά πιθανώς χαρακτηριστικά, χωρίς, ωστόσο, να επιγράφονται τα ονόματά τους.

Spieser, «Inventaires en vue d'un recueil des inscriptions historiques de Byzance, I. Les inscriptions de Thessalonique», *TM* 5 (1973), 159, αριθ. 9, και Χρ. Μαυροπούλου-Τσιούμη, «Αγία Σοφία», *Ψηφιδωτά της Θεσσαλονίκης*, ό.π. (υποσημ. 16), 248-249.

Στον αντίποδα των δύο υποθετικών ταυτίσεων, οι W. E. Kleinbauer³⁵ και P.-A. Février³⁶, αμφισβητώντας τη σημασία της ταύτισης του Ανδρέα στη χρονολόγηση του ψηφιδωτού διακόσμου του ναού³⁷, υποστήριξαν ότι η αφιερωματική επιγραφή αναφέρεται πιθανότατα σε έναν εύπορο κοσμικό από τον κύκλο των ευγενών της πόλης –το όνομα Ανδρέας είναι κοινό κατά την εξεταζόμενη περίοδο– και όχι σε εκπρόσωπο του κλήρου, επίσκοπο ή ιερέα³⁸, καθώς, όπως και στην περίπτωση των ψηφιδωτών της βασιλικής του Αγίου Δημητρίου, δεν σπανίζουν οι περιπτώσεις αφιερωματικών επιγραφών που μνημονεύουν χορηγίες κοσμικών. Στην περίπτωση αυτή, ο διάκοσμος του ναού ολοκληρώθηκε σταδιακά με χορηγίες περισσοτέρων του ενός εύπορων Θεσσαλονικέων³⁹. Η συζήτηση, τόσο ως προς την ταύτιση του Ανδρέα όσο και ως προς τη χρονολόγηση της κατασκευής των ψηφιδωτών του ναού συγχρόνως ή μεταγενεστέρως από την ίδρυση της βασιλικής, παρέμεινε ανοικτή.

Πέρα, ωστόσο, από την ταύτιση του Ανδρέα με συγκεκριμένο πρόσωπο, προερχόμενο είτε από την εκκλησιαστική ιεραρχία είτε από την εύπορη αστική τάξη της πόλης, μυστήριο περιβάλλει τόσο τον δωρητή ή κτήτορα που θα αναφερόταν στην εκούσια κατεστραμμένη επιγραφή του βόρειου τόξου, όσο και το πρόσωπο ή τα πρόσωπα που υποκρύπτονται κάτω από το πέπλο ανωνυμίας της επιγραφής του νότιου τόξου. Δεδομένων των εικονογραφικών και τεχνοτροπικών ομοιοτήτων των ψηφιδωτών στα εσωράχια του τριβήλου, η κατασκευή τους, παρά τις όποιες προαναφερόμενες διαφορές στη σύνθεση των επιγραφών, έγινε την ίδια περίοδο. Στην περίπτωση που οι δωρητές προέρχονταν από τις τάξεις των κοσμικών, φαίνεται παράδοξο οι δύο εκ των τριών να αναφέρθηκαν

³⁵ Kleinbauer, «Remarks», ό.π. (υποσημ. 8), 248.

³⁶ Για την άποψη του P.-A. Février, βλ. τη συζήτηση που ακολουθήσε την ανακοίνωση του Χ. Μπακιρτζή [Bakirtzis, «Sur le donateur», ό.π. (υποσημ. 8), 45-46].

³⁷ Ο W. E. Kleinbauer [«Remarks», ό.π. (υποσημ. 8), 249] αμφισβήτησε την άποψη προγενέστερων μελετητών σχετικά με την κατασκευή του ψηφιδωτού διακόσμου συγχρόνως με την ίδρυση της βασιλικής.

³⁸ Βλ. ακόμη Feissel – Spieser, «Inventaire», ό.π. (υποσημ. 8), 312. Feissel, *Recueil*, ό.π. (υποσημ. 8), 97, αριθ. 102, και Hattersley-Smith, *Byzantine Public Architecture*, ό.π. (υποσημ. 8), 147.

³⁹ Kleinbauer, «Remarks», ό.π. (υποσημ. 8), 248.

επωνύμως και ο τρίτος να παρέμεινε ανώνυμος λόγω ταπεινοφροσύνης, μόνο από διαφορετική επιλογή των φυσικών προσώπων. Ποιος ήταν άραγε ο πιθανολογούμενος δωρητής του βόρειου τόξου, η μνήμη του οποίου καταδικάστηκε, και ποιος ο πιο ταπεινόφρων από τον ταπ(ε)ινό Ανδρέα;

Αν ο αναφερόμενος Ανδρέας στην επιγραφή του κεντρικού λοβού του τριβήλου προερχόταν από τον κλήρο της επισκοπής Θεσσαλονίκης, ο αναφερόμενος στο βόρειο τόξο δωρητής θα μπορούσε να συσχετιστεί με ένα ακόμη μέλος της εκκλησιαστικής ιεραρχίας, ενώ η ανώνυμη επιγραφή με το σύνολο του ποιμνίου, τα μέλη του οποίου, με μικρές έστω εισφορές, θα είχαν συμμετάσχει στο πολυδάπανο έργο του διακόσμου του ναού.

Έχοντας υπόψη τους ψηφιδωτούς πίνακες των κτητόρων και των τεσσάρων κληρικών στη βασιλική του Αγίου Δημητρίου, στους οποίους εικονίζεται το σύνολο των βαθμίδων του ιερατείου –επίσκοπος, κληρικός, διάκονος–, αν ο δωρητής Ανδρέας που αναφέρεται στον κεντρικό λοβό, ταυτίζεται με τον ομώνυμο κληρικό που έδρασε την πέμπτη και έκτη δεκαετία του 5ου αιώνα, υπογράφοντας ως εκπρόσωπος του αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης τα Πρακτικά της Συνόδου της Χαλκηδόνας (451), θα ήταν πιθανό στον βόρειο λοβό να είχε επιγραφεί ευχή υπέρ του ίδιου του γηραιού επισκόπου Αναστασίου ή του διαδόχου του στον επισκοπικό θρόνο της πόλης μετά το 451. Ωστόσο, το όνομα κανενός από τους δύο αγιοποιημένους μετά θάνατον αρχιερείς δεν θα είχε αφαιρεθεί εκουσίως από το τρίβηλο της μεγάλης βασιλικής. Πέραν τούτου, βάσει της νεότερης έρευνας, η περίοδος δράσης του κληρικού Ανδρέα είναι πρωθύστερη της ίδρυσης της Αχειροποιήτου⁴⁰.

Στην περίπτωση που ο Ανδρέας της επιγραφής ταυτίζεται με τον ομώνυμο, μεταγενέστερο κατά τέσσερις δεκαετίες, επίσκοπο Θεσσαλονίκης, στο βόρειο τόξο θα αναφερόταν ίσως είτε ένας σύγχρονός του κληρικός, «πρωτοπαπάς» του ναού της Θεοτόκου, είτε ο προκαθήμενος κατά την ψηφοθέτηση των επιγραφών του πατριαρχείου της Ρώμης, στο οποίο υπαγόταν εκκλησιαστικά κατά την πρωτοβυζαντινή περίοδο η εκκλησία της Θεσσαλονίκης, με τον επίσκοπό της να

φέρει από τις αρχές του 5ου έως και τα μέσα περίπου του 8ου αιώνα τον τίτλο του αποστολικού βικαρίου του πάπα στο Ανατολικό Ιλλυρικό⁴¹. Στην πρώτη περίπτωση –με τον επίσκοπο Θεσσαλονίκης να καταλαμβάνει το κεντρικό τόξο, έναν επώνυμο ιερέα το βόρειο και το ανώνυμο ποιμνίο το νότιο– διαγράφεται με καθαρό τρόπο η ιεράρχηση των τριών παραγόντων βάσει αξιώματος, με τον ανώτερο στην ιεραρχία να αναγράφεται στο κεντρικό τόξο του τριβήλου της βασιλείου πύλης. Στη δεύτερη περίπτωση γίνεται μια γραμμική παράθεση των τριών παραγόντων από αριστερά προς τα δεξιά, με έναν πάπα να αναγράφεται στο βόρειο τόξο, τον επίσκοπο Θεσσαλονίκης στο κεντρικό και το ανώνυμο ποιμνίο στο νότιο. Αν και ο τρόπος γραμμικής παράθεσης των τριών παραγόντων, χωρίς ιεραρχική αξιολόγηση, στη δεύτερη περίπτωση μοιάζει παράδοξος, ο επίσκοπος Θεσσαλονίκης –παρών ο ίδιος κατά την ψηφοθέτηση του ναού και κύριος χρηματοδότης του έργου διά των κονδυλίων της επισκοπής του– φαίνεται να διατηρεί για τον εαυτό του το κεντρικό και πλέον προβεβλημένο τόξο του τριμερούς σχήματος.

Πέραν τούτου, ενώ η μελλοντική «καταδίκη της μνήμης» ενός ιερέα είναι ελάχιστα πιθανή, η αντίστοιχη κατάληξη της επιγραφής ενός πάπα σε έναν σημαντικό ναό της Θεσσαλονίκης δύναται να εξηγηθεί στην ταραγμένη περίοδο που ακολούθησε. Η περίοδος του επισκόπου Ανδρέα, στα τελευταία χρόνια της βασιλείας του Ζήνωνα (474-491) και την πρώτη περίοδο βασιλείας του Αναστασίου Α΄ (491-518) συμπίπτει με μια εποχή δυσχερών σχέσεων μεταξύ της παπικής έδρας της Ρώμης και του πατριαρχείου Κωνσταντινούπολης. Η άνοδος του στον επισκοπικό θρόνο της Θεσσαλονίκης

⁴¹ Για μια ιστορική αναδρομή αναφορικά με τη μητρόπολη Θεσσαλονίκης και την ηγετική της θέση στο πλαίσιο της εκκλησίας του Ιλλυρικού κατά την περίοδο που υπαγόταν στη δικαιοδοσία της εκκλησίας της Ρώμης, βλ. Ε. Χατζηαντωνίου, *Η Μητρόπολη Θεσσαλονίκης από τα μέσα του 8ου αι. έως το 1430. Ιεραρχική τάξη – εκκλησιαστική περιφέρεια – διοικητική οργάνωση*, Θεσσαλονίκη 2007, 23-39, όπου γίνεται εκτενής αναφορά στην ίδρυση του λεγόμενου βικαριάτου Θεσσαλονίκης, στους λόγους που οδήγησαν τους πάπες να αναγνωρίσουν εκτεταμένες αρμοδιότητες και εξουσίες στους μητροπολίτες Θεσσαλονίκης επί των εκκλησιών του Ιλλυρικού, και στον τρόπο που αποδέχθηκαν αυτήν την προσπάθεια τόσο οι υπόλοιποι μητροπολίτες του Ιλλυρικού όσο και η Κωνσταντινούπολη.

⁴⁰ Raptis, «The Mural Decoration», ό.π. (υποσημ. 5), 109.

έγινε λίγα έτη μετά το λεγόμενο Ακακιανό σχίσμα μεταξύ των εκκλησιών Ρώμης και Κωνσταντινούπολης, που ξέσπασε το 484 λόγω της ρήξης του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Ακακίου (471-489) με τον πάπα Φήλικα Β΄ (483-492) εξαιτίας της διαφορετικής από μέρους του αντιμετώπισης της μονοφυσιτικής έριδας και της έκδοσης του Ενωτικού, ηδίκτου του αυτοκράτορα Ζήνωνα⁴².

Παρά την προσπάθεια του Ανδρέα να κρατήσει μια συμβιβαστική στάση, ώστε να μη διαρρήξει τις σχέσεις του με τον πάπα, η από μέρους του αποδοχή του Ενωτικού και η σύμπλευσή του με τη θρησκευτική πολιτική του Αναστασίου Α΄⁴³ είχε ως αποτέλεσμα τη διακοπή της πνευματικής κοινωνίας του Ανδρέα με τον πάπα, ο οποίος σταμάτησε να ενισχύει το κύρος του επισκόπου Θεσσαλονίκης στο Ιλλυρικό και να του αποδίδει τον τίτλο του αποστολικού βικαρίου. Ο Θεσσαλονίκης Ανδρέας επιχείρησε ματαίως να αποκαταστήσει τις σχέσεις με τη Ρώμη επί πάπα Γελασίου Α΄ (492-496), ενώ μια δεύτερη αποτυχημένη απόπειρα προσέγγισης των δύο πλευρών έγινε επί πάπα Αναστασίου Β΄ (496-498), περίοδο κατά την οποία διακόπηκε πρόσκαιρα κάθε σχέση των επισκόπων του Ιλλυρικού με τον Θεσσαλονίκης⁴⁴.

Στο ως άνω πλαίσιο, ο δωρητής ή κτήτορας που αναφερόταν στο βόρειο τόξο του τριβήλου, η επιγραφή του οποίου αποκαθλώθηκε εκούσια, θα ήταν δυνατό να αναζητηθεί μεταξύ των συγχρόνων του επισκόπου Ανδρέα προκαθημένων της παπικής έδρας –Φήλιξ Β΄ (483-492), Γελάσιος Α΄ (492-496), Αναστάσιος Β΄ (496-498), Σύμμαχος (498-514)– και η ανώνυμη επιγραφή με το ανώνυμο ποίμνιο της εκκλησίας της Θεσσαλονίκης. Κατά τον τρόπο αυτό οι επιγραφές αποδίδουν πιθανώς την εκκλησιαστική ιεραρχία και κατ' επέκταση τους κτήτορες του ναού, με πρώτο τον πάπα Ρώμης, ακολουθούμενο από τον επίσκοπο Θεσσαλονίκης και το ανώνυμο ποίμνιο⁴⁵. Στην περίπτωση

αυτή, η καταστροφή της αφιερωματικής επιγραφής του βόρειου τόξου είναι πιθανό να συντελέστηκε στα τέλη της δεύτερης δεκαετίας του βου αιώνα, κατά την περίοδο αρχιερατίας του διαδόχου του Ανδρέα, Δωροθέου. Σημειώνεται ότι, παρά την επιστολή του προς τον πάπα Ορμίσδα (514-523), με την οποία εξέφρασε την επιθυμία του να αποκατασταθούν οι σχέσεις της εκκλησίας της Θεσσαλονίκης με τη Ρώμη, ο επίσκοπος Δωρόθεος συνέπλευσε με τη θρησκευτική πολιτική του αυτοκράτορα Αναστασίου Α΄, γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα την ενίσχυση της ρήξης της Θεσσαλονίκης με τη Ρώμη αλλά και τη διακοπή της πνευματικής κοινωνίας του ίδιου με 40 ακόμη επισκόπους του Ιλλυρικού, οι οποίοι αποκατέστησαν τις σχέσεις με τον πάπα. Μετά την επίσημη άρση του Ακακιανού σχίσματος το 519, επί βασιλείας Ιουστίνου Α΄ (518-527), ο μητροπολίτης Θεσσαλονίκης δεν ανέκτησε τον τίτλο και τις αρμοδιότητες του αποστολικού βικαρίου της Ρώμης, καθώς, όταν οι παπικοί απεσταλμένοι επισκέφθηκαν τη Θεσσαλονίκη προκειμένου να αποκατασταθεί η πνευματική κοινωνία της Επισκοπής Θεσσαλονίκης με τον πάπα, συνάντησαν τη βίαιη εχθρότητα του εξεγερμένου –υπό την καθοδήγηση του πρεσβυτέρου και μετέπειτα επισκόπου (530-535) Αριστείδη– ποιμνίου, με αποτέλεσμα ο πάπας να αξιώσει από τον Ιουστίνο Α΄ την εκδίωξη του Δωροθέου από την επισκοπή της Θεσσαλονίκης⁴⁶.

Αν η πιθανολογούμενη παπική αφιερωματική επιγραφή δεν καθαιρέθηκε στο πλαίσιο της αιματηρής αυτής εξέγερσης των Θεσσαλονικέων κατά των απεσταλμένων του πάπα Ορμίσδα, θα αφαιρέθηκε –αν και η δεύτερη περίπτωση φαίνεται λιγότερο πιθανή–

του αγίου Δημητρίου με τους τέσσερις κληρικούς στη βασιλική του Αγίου Δημητρίου, στην οποία αναγνωρίζει εκατέρωθεν του αγίου τον μονοθελητή πάπα Ονώριο (625-638) και τον ομοϊδέατη του επίσκοπο Θεσσαλονίκης Παύλο, συνοδευόμενους από έναν πρεσβύτερο και έναν διάκονο [G. Vélénis, «Ταυτίσεις προσώπων σε ψηφιδωτά του Αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης», *XXe Congrès International des Études Byzantines (Paris 19-25.8.2001)*, III. *Communications libres*, Παρίσι 2001, 308]. Στο σημείο αυτό θα ήθελα να τον ευχαριστήσω για τις διεξοδικές συζητήσεις μας επί της θεωρίας που αναπτύσσεται στην παρούσα ανακοίνωση σχετικά με το περιεχόμενο της κατεστραμμένης σήμερα επιγραφής του βόρειου τόξου.

⁴⁶ Χατζηαντωνίου, *Η Μητρόπολη Θεσσαλονίκης*, ό.π. (υποσημ. 40), 31.

⁴² Ο.π., 28.

⁴³ Βλ. σχετικά, Α. Κωνσταντακοπούλου, *Ιστορική Γεωγραφία της Μακεδονίας (4ος-6ος αι.)*, (διδασκτορική διατριβή), Ιωάννινα 1984, 172-173.

⁴⁴ Χατζηαντωνίου, *Η Μητρόπολη Θεσσαλονίκης*, ό.π. (υποσημ. 40), 28-30, όπου παλαιότερη βιβλιογραφία. Ειδικά για τη στάση του επισκόπου Ανδρέα, βλ. ό.π., 29 σημ. 76.

⁴⁵ Ανάλογη ταύτιση έχει προτείνει ο Γ. Βελένης στην παράσταση

κατά την απόσχιση του Ιλλυρικού από την εκκλησιαστική δικαιοδοσία της Ρώμης και την υπαγωγή της στο πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης από τους Ισαύρους στα μέσα του 8ου αιώνα⁴⁷, καθώς –εφόσον δεν είχε εκουσίως καταστραφεί κατά το παρελθόν και ήταν αναγνώσιμη, δεδομένου ότι δεν θα είχε επέλθει ακόμη η οξειδωση του φύλλου αργύρου από τις ψηφίδες των γραμμάτων– μια παπική επιγραφή, ανεξαρτήτως του αναφερόμενου πάπα, θα ήταν ανεπιθύμητη στον ναό που, σύμφωνα με νεότερες μελέτες, υπήρξε πιθανότατα ο καθεδρικός ναός της πρωτεύουσας του Ιλλυρικού κατά την περίοδο μετά την καταστροφή της πρωτοβυζαντινής επισκοπικής βασιλικής της πόλης από

τους σεισμούς της τρίτης δεκαετίας του 7ου αιώνα και έως την ανέγερση στην ίδια θέση του νέου –εικονομαχικού– καθεδρικού ναού της Αγίας Σοφίας κατά το τρίτο τέταρτο του 8ου αιώνα⁴⁸.

⁴⁷ Ό.π., 38. Για την απόσχιση της εκκλησίας του Ιλλυρικού από τη Ρώμη, βλ. και Μ. Anastos, «The Transfer of Illiyricum, Calabria and Sicily to the Jurisdiction of the Patriarchate of Constantinople in 732-733», *Sylloge Byzantina in onore di Silvio Giuseppe Mercati* [Studi Bizantini e Neellenici 9], Ρώμη 1957, 14-31.

⁴⁸ Βλ. σχετικά, Κ. Θ. Ράπτης, «Η δομική αποκατάσταση της Αχειροποιήτου κατά τον 7ο αιώνα και η σημασία της για την αστική συνέχεια της Θεσσαλονίκης κατά τους “σκοτεινούς αιώνες”», *Κτίτωρ. Αφιέρωμα στον δάσκαλο Γεώργιο Βελένη*, Θεσσαλονίκη 2017, 289-306.

Προέλευση εικόνων

Εικ. 1: Ράπτης, Αχειροποίητος, ό.π. (υποσημ. 1), II, εικ. 171 (φωτογρ. του αρχιμ. Ι. Αϊβάζογλου). Εικ. 2-5, 7: φωτογραφίες του Κ. Θ. Ράπτη. Σχέδια: Bakirtzis, «Sur le donateur», ό.π. (υποσημ. 9), εικ. 1 [Αρχείο Σχεδίων Εφορείας Αρχαιοτήτων Πόλης Θεσσαλονίκης]. Εικ. 6: Taddei, «I mosaici», ό.π. (υποσημ. 9), πίν. 2. Αποτυπώματα, ό.π. (υποσημ. 1), εικ. 40 [Αρχείο Byzantine Research Fund με αριθ. BRF/01/01/07/019. Η εικόνα αναπαράγεται με την άδεια της Βρετανικής Σχολής Αθηνών].

Konstantinos Th. Raptis

ACHEIROPOIETOS BASILICA, THESSALONIKI: RE-EXAMINING THE DEDICATORY INSCRIPTIONS OF THE MOSAICS THAT ADORN THE TRIBELON INTRADOSES

In its present state, the Acheiropoietos basilica (Fig. 1) constitutes a remarkably preserved, typical example of the three-aisled timber-roofed *Hellenistic-type* basilica with narthex and galleries, corresponding more than any other monument in Thessaloniki with the characteristics of the standardised Early Byzantine ecclesiastical architecture. However, based on a recent architectural analysis of the monument, it has been shown that Acheiropoietos was originally erected as a western-*Roman-type* basilica, without galleries, during the last decade of the 5th or the first decade of the 6th century and that it was probably the first oeuvre of a presumably extensive architectural project of Anastasius I in Thessaloniki. Apart from its emblematic architecture,

Acheiropoietos is also known for its presumably homogeneous architectural sculptures and its decorative wall mosaics that seem to proclaim the Late Antique aesthetic conception of the monument. Among the fragmentary preserved mosaics, only those that still adorn the intradoses of the tribelon and the nave arcades form a uniform aesthetic composition, tailored by a varied but not random decorative repertory and seem to comprise parts of a synchronously constructed decorative program that followed the original foundation of the basilica.

One of the most discussed aspects of the mural decoration of the Acheiropoietos basilica consists of the two mosaic dedicatory two-line inscriptions, written with

silver glass tesserae at the springing of the intradoses of the south and the central arches of the tribelon (Figs 2-7), which refer to a named and an anonymous donor of the decoration. Initially, these inscriptions were probably part of a triplet, since the deliberate damage to the corresponding position of the mosaic that adorns the northern arch of the same tribelon (Fig. 3γ), implies the existence of a third mosaic inscription, which was carefully removed, possibly due to the *damnatio memoriae* of the eponymous probably donor.

So far, the *humble* donor Andreas, mentioned in the mosaic dedicatory inscription of the central arch of the tribelon (Figs 4-6) has been identified with two representatives of the local ecclesiastical hierarchy; the clergyman who signed the transactions of the Council of Chalcedon in 451, and the eponymous bishop of the Thessalonian See (ca. 490-513?). On the other hand several scholars have suggested that the dedicatory inscription refers to a secular individual rather than a bishop or priest.

However, in the light of the recent re-examination of both the architecture and the building history of the monument, and the re-dating of its erection in the late 5th – early 6th century (ca. 500), the long debated dedicatory inscription in the prominent middle arch of the tribelon seems to name the archbishop Andreas who was the head of the Thessalonian See between ca. 490 and 513. If the archbishop Andreas is mentioned in the central arch of the tribelon, who was the donor of the north arch, condemned at a later date, and who was the unnamed donor, hidden behind the anonymity that characterizes the dedicatory inscription of the south arch? Having in mind the mosaic panels depicting the founders and the four clergymen in the basilica of St. Demetrius, where representatives of all levels

of the ecclesiastical hierarchy –patriarch, (arch)bishop, priest, deacon– are depicted, it is suggested that the three dedicatory inscriptions of the Acheiropoietos mosaics also reflect the hierarchy of the Thessalonian Church. The anonymous inscription refers probably in general to the congregation of the local Church, whose anonymous members donated small amounts of money for a common cause: the decoration of the basilica. On the other hand the named donor, mentioned in the deliberately destroyed inscription of the north arch of the tribelon, could possibly be either a contemporary priest, probably the senior priest of the Acheiropoietos basilica, or someone higher than the archbishop Andreas in the ecclesiastical hierarchy; a prelate, namely one of the contemporary Popes –Felix II (483-492), Gelasius I (492-496), Anastasius II (496-498), Symmachus (498-514)– since during the period under examination and until the fourth decade of the 8th century Illyricum, was under papal jurisdiction and the archbishop of Thessalonike was a vicar of the Patriarchate of Rome until 732.

In this case, this dedicatory inscription would have been destroyed either during the bloody revolt of the Thessalonians against the envoys of Pope Hormisdas (514-523), during the second decade of the 6th century, when under Andreas's successor, Dorotheos, the relationship between the local Church and the Pope reached its lower point, or during the period after the Illyricum seceded from the ecclesiastical jurisdiction of Rome and was subordinated to the Patriarchate of Constantinople by the Isaurians in the middle of the 8th century.

*Dr. Archaeologist-Byzantinist
Ephorate of Antiquities of Thessaloniki city
raptis.constantinos@gmail.com*